

LESLIE P. PEIRCE

ΤΟ ΣΟΥΛΤΑΝΙΚΟ ΧΑΡΕΜΙ

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ
ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ANNA ΠΛΑΤΑΚΗ

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2018

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ
ΕΛΙΣΑΒΕΤ Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

Τίτλος του πρωτοτύπου

The Imperial Harem

Women and Sovereignty in the Ottoman Empire

Oxford University Press
New York/Oxford 1993

ISBN 978-960-250-708-7 (χαρτόδετο)

ISBN 978-960-250-709-4 (πανόδετο)

© Για την ελληνική γλώσσα

Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικης Τραπέζης, Αθήνα 2018

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΧΑΡΕΜΙ

Ο δυτικός κόσμος παραδοσιακά κατατράχεται από μια αρχαία αλλά κραταιά έμμονή με τή σεξουαλικότητα τής ισλαμικῆς κοινωνίας. Κυρίαρχο σύμβολο στους μύθους που ἡ Δύση ἔχει ἐξυφάνει για τή φιληδονία τῶν μουσουλμάνων εἶναι ἀναμφίβολα τὸ χαρέμι. Μια ἀπό τις πλέον γόνιμες περιόδους ὅσον ἀφορᾷ τὴν παραγωγή σχετικῶν κειμένων καὶ ἀπεικονίσεων ἦταν ὁ ὕστερος 16ος καὶ ὁ 17ος αἰώνας, καὶ τὸ ἐπικρατέστερο θέμα ἡ αὐτὴ τοῦ ὀθωμανοῦ σουλτάνου. Προσηλωμένη στὶς δικές της μορφές ἀπόλυτης μοναρχίας, ἡ Εὐρώπη ἐπινόησε ἕνα μύθο ἀνατολίτικης τυραννίας, ἐντοπίζοντας τὴν πεμπτουσία αὐτῆς στὸ χαρέμι τοῦ σουλτάνου. Τὸ ὀργανιστικὸ σέξ ἔγινε συνώνυμο τῆς φαύλης ἐξουσίας (Εἰκόνα 1–1).¹

Οἱ Εὐρωπαῖοι κατέδειξαν, δικαιολογημένα, τὸ χαρέμι ὡς κεντρικὴ σκηνὴ ἄσκησης πολιτικῆς. Ἡ θεμελιώδης ὅμως δυναμικὴ τοῦ χαρεμιού δὲν ἦταν τὸ σέξ, ἀλλὰ οἱ ἐνδοοικογενειακοὶ μηχανισμοὶ ἐξουσίας. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι τὸ σέξ — ἡ ἐρωτικὴ ἐπιθυμία, ἡ ἐρωτικὴ πράξη — δὲν εἶχε τὴ θέση του ὡς κινητήριος δύναμη μέσα στὸ σουλτανικὸ χαρέμι: ἦταν ὅμως ἀπλῶς μία ἀπὸ τις πολλὲς συνιστώσες του, καὶ μάλιστα, για τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὑπὸ ἐξέταση περιόδου, ὄχι ιδιαίτερα σημαντικὴ.

Τὸ σέξ για τὸν ὀθωμανὸ σουλτάνο, ὅπως ἄλλωστε για κάθε μονάρχη σὲ μιὰ κληρονομικὴ δυναστεία, δὲν θὰ μπορούσε νὰ συνιστᾷ μόνο καθαρὴ ἀπόλαυση, καθὼς ἦταν ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Τὰ ἐπακόλουθά του — ἡ τεκνοποίηση — ἐπηρεάζαν τὴ διαδοχὴ στὸ θρόνο, τὴν ἴδια δηλαδὴ τὴ συνέχιση τῆς δυναστείας: δὲν ἦταν κάτι λοιπὸν ποὺ θὰ τὸ ἄφηναν στὴν τύχη. Τὸ σέξ στὸ σουλτανικὸ χαρέμι πλαισιωνόταν κατ' ἀνάγκη ἀπὸ κανόνες, ἐνῶ τὸ χαρέμι ἦταν δομημένο με τέτοιο τρόπο ὥστε τὸ ἀπότοκο τῆς σεξουαλικῆς δραστηριό-

¹ Για μιὰ περαιτέρω ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ θέματος, βλ. κεφ. 5.

τητας τοῦ σουλτάνου νὰ διαμορφώνεται, καὶ ἄρα νὰ ἐλέγχεται. Οἱ ἐρωτικές σχέσεις ἀνάμεσα στὸν σουλτάνο καὶ σὲ ἐπίλεκτες γυναῖκες ἀπὸ τὸ χαρέμι ἀποτελοῦσαν μέρος μιᾶς σύνθετης δυναστικῆς ἀναπαραγωγικῆς πολιτικῆς. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀντικρούει τὴν ἀπλοϊκὴ ἀλλὰ κραταιὰ ἀντίληψη ὅτι οἱ γυναῖκες τοῦ χαρεμιοῦ ἀποκοτοῦσαν ἰσχύ καθιστώντας τοὺς σουλτάνους σκλάβους τῶν θελγῆτρων τους. Στὴν πραγματικότητα, οἱ πηγές τῆς ἐξουσίας τους ἦταν ποικίλες καὶ δὲν ἐξαντλοῦνταν στὴ σουλτανικὴ κλίνη.

Χαρέμι: Ἱερό, προστατευμένο, ἀπαγορευμένο

Γιὰ ἓναν ὀθωμανὸ ὑπήκοο, ὁ ὅρος «χαρέμι» δὲν ὑποδήλωνε ἓνα χῶρο ποὺ ὀριζόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ σεξουαλικότητα. Ἡ λέξη χαρέμι ἀνήκει σὲ μιὰ σημαντικὴ οἰκογένεια λέξεων στὸ λεξιλόγιο τοῦ ἰσλάμ, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ ρίζα χ-ρ-μ.² Οἱ λέξεις αὐτὲς ἐνέχουν τὴ μία ἢ καὶ τὶς δύο γενικὲς — καὶ ἐμφανῶς συγγενεῖς — σημασίες ποὺ συνδέονται μὲ τὴ ρίζα: τὸ ἀπαγορευμένο ἢ ἄνομο, καὶ τὸ ἱερό, ἄβατο ἢ ταμπού.³ Τὸ χαρέμι συνιστᾷ ἐξ ὀρισμοῦ ἓναν ἱερό ἢ καθαγιασμένο χῶρο. Κατ' ἐπέκταση, εἶναι ἓνας χῶρος στὸν ὁποῖο ἡ εἴσοδος δὲν ἐπιτρέπεται, ἢ εἶναι ἐλεγχόμενη, ἐνῶ ἀπαγορεύεται ἡ παρουσία ὀρισμένων ἀτόμων ἢ ἡ ἐκδήλωση κάποιων συμπεριφορῶν. Τὸ ὅτι τὰ ἰδιαίτερα ἐνδαιτήματα μιᾶς οἰκίας, καὶ κατ' ἐπέκταση οἱ γυναῖκες τῆς, ἀναφέρονται ὡς «χαρέμι» ὀφείλεται στὴν πρακτικὴ τῶν μουσουλμάνων νὰ ἐπιβάλλουν περιορισμοὺς στὴν πρόσβαση σὲ αὐτὰ τὰ ἐνδαιτήματα, καὶ συγκεκριμένα στοὺς ἄνδρες, ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ συγγενείας τους μὲ τὶς γυναῖκες τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ λέξη χαρέμι γεννᾷ σεβασμὸ, ὑποδηλώνει θρησκευτικὴ καθαρότητα καὶ τιμὴ, καὶ ἐμπνέει τὴν ἀπαιτούμενη εὐλάβεια. Προσλαμβάνει ἔμφυλο χαρακτῆρα μόνον ὅταν ἀναφέρεται σὲς γυναῖκες μιᾶς οἰκογένειας.

Οἱ πιὸ ἱεροὶ καὶ πολυύμνητοι τόποι στὸν ὀθωμανικὸ κόσμο τοῦ 16ου αἰώνα ἦταν χαρέμια. Οἱ ἱερὲς πόλεις τῆς Μέκκας καὶ τῆς Μεδίνας καὶ τὰ περίχωρά τους ὑπῆρξαν, καὶ παραμένουν, τὰ δύο πιὸ σεβαστὰ

² Γιὰ τὸν ὄρο «χαρέμι», βλ. Marmon, *Eunuchs and Sacred Boundaries*, κεφ. 1.

³ Meninski, *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum*, 2:464–465.

χαρέμια στο Ισλάμ. Ένας από τους πιο σημαντικούς τίτλους που κατείχε μετά το 1517 ο οθωμανός σουλτάνος, καθώς και σουλτάνοι προγενέστερων δυναστειών, ήταν (υπερήρης των δύο ιερών τόπων) (*χαντίμ ούλ-χαρεμεγίν ούλ-σεριφεγίν*), τίτλο τον οποίο με υπερηφάνεια φέρουν σήμερα οι ήγεμόνες στη Σαουδική Άραβία. Ο κεντρικός τόπος λατρείας των μουσουλμάνων στην Ιερουσαλήμ, την τρίτη ιερή πόλη του Ισλάμ, ήταν επίσης γνωστός ως «ιερός προσκυνηματικός τόπος» (*χαρέμι-σερίφ*). Στα οθωμανικά ή έσωτερική αλλη του τεμένου — το άδυτό του — λεγόταν επίσης *χαρέμι*.

Αν και ο σουλτάνος δεν είχε θεϊκή υπόσταση, ως «ή σκιά του Θεού επί γης» καθαγίαζε με την παρουσία του το χώρο. Ο τόπος κατοικίας του σουλτάνου, ο εσώτατος χώρος του παλατιού, όπου διέμεναν αποκλειστικά άρρενες, ήταν γνωστός ως «σουλτανικό χαρέμι» (*χαρέμι-χιουμαγιούν*). Όταν προς τα τέλη του 16ου αιώνα ο σουλτάνος κατασκεύασε μια δεύτερη σειρά ιδιαίτερων διαμερισμάτων στο σαραί, για να στεγαστούν οι γυναίκες και τα παιδιά του σουλτανικού οίκου, ο εν λόγω χώρος άρχισε επίσης να αναφέρεται ως «σουλτανικό χαρέμι», όχι όμως εξαιτίας της παρουσίας των γυναικών, αλλά του σουλτάνου. Η σουλτανική κατοικία είχε έγγραφει στο μυαλό των υπηκόων ως άβατο· αυτό διαφαίνεται από το γεγονός ότι, αν και το παλάτι δεν ήταν καλά οχυρωμένο, σπανίως δεχόταν επιθέσεις, ακόμα και τον 17ο αιώνα, κατά τη διάρκεια του οποίου ξεκίνησαν βίαιοι εκθρονισμοί με και δολοφονίες σουλτάνων. Όταν μετά την κατάκτηση του σουλτανάτου των Μαμελούκων το 1517 τα ιερότερα κειμήλια του Ισλάμ μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, δεν φυλάχθηκαν σε κάποιο από τα σπουδαία δημόσια τεμένη της πόλης αλλά στα ενδότερα του σουλτανικού παλατιού. Σε περιόδους κρίσης ο σουλτάνος χρησιμοποιούσε αυτά τα κειμήλια — ιδίως τον ιερό μανδύα και το ιερό λάβαρο του Προφήτη Μωάμεθ — προκειμένου στις δημόσιες εμφανίσεις του να περιβληθεί από μια αύρα ιερότητας ανάλογη με την αύρα που απέπνεε το χαρέμι, ώστε να εμπνεύσει υπερβατικά επίπεδα άφοσίωσης από τους υπηκόους του.

Παρά τις πολλαπλές συνδηλώσεις του όρου «χαρέμι», στο βιβλίο αυτό θα περιοριστούμε στις δύο έννοιές του που είναι οικείες στο μη μουσουλμανικό κοινό: τα ιδιαίτερα ένδαιτήματα και τις γυναίκες μιας οικογένειας. Φυσικά, οι έννοιες αυτές υπήρχαν στο λεξιλόγιο των Όθω-

μανῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἶναι ὅμως σημαντικὸ νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι, ἐνῶ ὁ θεσμὸς τοῦ χαρεμιοῦ στὶς οἰκίες τῶν κοινῶν ἀνθρώπων προέκυψε κατὰ βάση ἀπὸ ἀντιλήψεις περὶ σεξουαλικῆς εὐπρέπειας —καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι οἱ ἄγαμες γυναῖκες καὶ οἱ ἄνδρες ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συνάψουν νόμιμα ἐρωτικὲς σχέσεις ἔπρεπε νὰ μένουν χωριστά—, ἡ σεξουαλικότητα δὲν ἦταν ἡ βασικὴ ἀρχὴ ποὺ ρύθμιζε τὰ τοῦ οἴκου. Σὲ μιὰ εὐκατάστατη μουσουλμανικὴ οἰκογένεια τῆς ἐποχῆς ὑπῆρχαν γυναῖκες ποὺ συνδέονταν μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ σπιτιοῦ, ἀλλὰ καὶ μεταξύ τους, μὲ ἓνα σύνθετο πλέγμα σχέσεων, πολλὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν ἐνεῖχαν τὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο. Τὸ χαρέμι ἐνὸς εὐποροῦ οἴκου περιλάμβανε τὴ σύζυγο, ἢ τίς συζύγους, τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς οἰκογένειας καὶ ἴσως μία ἢ περισσότερες σκλάβες παλλακίδες (ἓνας μουσουλμάνος ἐπιτροπὸταν νὰ ἔχει ἕως τέσσερις συζύγους καὶ ἀπεριόριστο ἀριθμὸ παλλακίδων).⁴ φαίνεται ὡστόσο ὅτι ἡ πολυγυνία δὲν ἦταν συχνὸ φαινόμενο στὶς μεσαῖες καὶ ἀνώτερες τάξεις τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὸν 16ο καὶ 17ο αἰῶνα.⁵ Τὸ χαρέμι περιλάμβανε ἐπίσης τὰ παιδιὰ, ἀγόρια καὶ κορίτσια, ἴσως ἀκόμα τὴ χήρα μητέρα καὶ τίς ἄγαμες, διαζευγμένες ἢ χῆρες ἀδελφές τοῦ συζύγου, καὶ τέλος σκλάβες ὑπηρετρίες, ἰδιοκτησία εἴτε τῶν γυναικῶν εἴτε τῶν ἀνδρῶν τῆς οἰκογένειας.

Τὸ σουλτανικὸ χαρέμι ἔμοιαζε πολὺ μὲ τὸ χαρέμι στοὺς οἴκους τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, μόνο ποὺ ἦταν πιὸ ἐκτεταμένο καὶ εἶχε πιὸ σύνθετη διαστρωμάτωση. Στὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε κεφαλὴ τοῦ χαρεμιοῦ ἦταν ἡ μητέρα τοῦ βασιλεύοντος σουλτάνου. Ἡ βασιλομήτωρ εἶχε ὑπὸ τὴν ἐξουσία της τόσο τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας —σουλτανικὰ τέκνα· ἄτυπες συζύγους τοῦ σουλτάνου,* οἱ ὁποῖες μπορούσαν ἐπίσης νὰ ἀποκτήσουν σημαντικὴ δύναμη· ἄγαμες ἢ χῆρες περιγίπισσες— ὅσο καὶ

⁴ Γιὰ τὴ νομικὴ καὶ κοινωνικὴ ὑπόστασι τῶν σκλάβων παλλακίδων, βλ. Marmon, «Concubinage, Islamic», καὶ Brunschvig, «Abd».

⁵ Barkan, «Edirne Askeri Kassarîna ait tereke defterleri (1545–1659)», 13–14· Gerber, «Social and economic position of women in an Ottoman city, Bursa, 1600–1700», 232.

* Μὲ τὸν ὄρο «ἄτυπες σύζυγοι» τοῦ σουλτάνου ἐννοοῦμε τίς *χασεκι* σουλτάνες, τίτλο ποὺ ἀποδιδόταν στὶς *κατιν* ποὺ γεννοῦσαν γιό, ἐν δυνάμει διάδοχο τοῦ θρόνου. Ἡ πρώτη *χασεκι* μὲ τὴν ὁποία σουλτάνος ἐνώθηκε μὲ τὰ δεσμὰ τοῦ γάμου ἦταν ἡ Χιουρέμ, νόμιμη σύζυγος τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς. (Σ.τ.Μ.)

τῆ διοικητικῆ / ὑπηρετικῆ ἱεραρχία τοῦ χαρεμιού. Κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν καὶ τὸ κύρος τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ αὐξήθηκαν ραγδαῖα, ἀναμφίβολα λόγω τῆς παρουσίας τοῦ σουλτάνου ἀνάμεσά τους.⁶ Τὰ ἀνώτατα διοικητικὰ στελέχη τοῦ χαρεμιού —γυναῖκες στὸ σύνολό τους— λάμβαναν ὑψηλὸς μισθοὺς καὶ διέθεταν σημαντικὸ κύρος, ιδιαίτερα ἡ ἐπιστάτρια τοῦ χαρεμιού, ἡ ἐπικεφαλῆς τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας. Οἱ γυναῖκες αὐτὲς εἶχαν τὴν ἐποπτεία τοῦ πολυπληθοῦς ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ ποὺ ἐκτελοῦσε τὶς οἰκιακὲς ἐργασίες τοῦ χαρεμιού καί, τὸ πιὸ σημαντικό, εἶχαν ἀναλάβει τὴν ἐκπαίδευση ἐπίλεκτων νεαρῶν γυναικῶν ἀπὸ τὸ χαρέμι οἱ ὁποῖες προορίζονταν νὰ ὑπηρετήσουν τὸν ἴδιο τὸν σουλτάνο ἢ τὴ μητέρα του. Μὲ ἐξαιρέση τὴν περίοδο βασιλείας ἐνὸς ἢ δύο κατὰ γενικὴ ὁμολογία γυναικόδουλων σουλτάνων, λίγες ἦταν οἱ γυναῖκες τοῦ σουλτανικοῦ οἴκου ποὺ ἔφτασαν ὡς τὴν κλίνη τοῦ σουλτάνου. Μάλιστα, ὅπως σχολίασαν οἱ πιὸ ὀξυδερκεῖς καὶ καλὰ πληροφορημένοι εὐρωπαῖοι παρατηρητές, τὸ σουλτανικὸ χαρέμι, μὲ τὴν ἱεραρχικὴ του ὀργάνωση καὶ τὴν ἐπιβεβλημένη σεξουαλικὴ ἀποχὴ γιὰ τὴν πλειονότητα τῶν μελῶν του, ἔμοιαζε μὲ μοναστήρι.⁷

Οἱ χωρικὲς διαστάσεις τοῦ φύλου καὶ τῆς ἐξουσίας

Ἐνας δεύτερος μῦθος ὅσον ἀφορᾷ τὸ χαρέμι —καὶ πηγὴ σοβαρῶν παρανοήσεων ὡς πρὸς τὴ φύση τῆς ὀθωμανικῆς κοινωνίας, τουλάχιστον στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐλίτ— εἶναι ἡ λανθασμένη εἰκασία ὅτι, οὔσες ἀπομονωμένες, οἱ γυναῖκες ἐμποδίζονταν νὰ ἀσκοῦν ὅποιαδήποτε πολιτικὴ ἐπιρροὴ πέραν τῶν χωρικῶν ὀρίων τοῦ χαρεμιού. Τὸ χαρέμι θεωρεῖται ἐσφαλμένα γυναικεῖο σύμπαν —οἰκιακὸ, ἰδιωτικὸ καὶ περιορισμένης ἐμβέλειας—, καὶ ἡ ὅποια ἀπόπειρα τῶν γυναικῶν νὰ ἐπηρεάσουν γεγονότα ἐκτὸς τῶν τειχῶν του κρίνεται ὡς ἀνάμειξη σὲ ἓνα πεδίο ὅπου

⁶ Τὸ σουλτανικὸ χαρέμι παρουσιαζόταν ὑπερβολικὰ πολυάνθρωπο ἀπὸ τοὺς δυτικούς περιηγητὲς καὶ λογίους: στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα περιλάμβανε περίπου 150 γυναῖκες, ἐνῶ στὰ μέσα τοῦ 17ου περίπου 400 (BA: Kanunî 24· KK Saray 7098· MM 774, 1509, 1692).

⁷ Withers, «The grand signiors serraglio», 330 κ.έ.: Baudier, *Histoire generale du serrail*, 19· Tavernier, *Nouvelle relation de l'interieur du serrail de grand seigneur*, 541.